

MAKK JÁNOS

Privatizáció, bizalom és populizmus Magyarországon –

Szakmailag ellenőrizte: Dr. Győrffy Dóra

Bevezetés

A privatizáció elindulása nyilvánvaló szükségszerűség volt a rendszerváltás idején, hiszen a magántulajdon elterjedése a piacgazdaság kiépülésének és kielégítő működésének alapvető feltétele. Ami a rendszerváltó országokban árnyalta a képet, az a transzformációs válság volt, ami negatívan hatott a közbizalom szintjére. A rendszerváltás részeként lezajló privatizáció, mint a magántulajdon dominanciájának kulcsa, sok szempontból összefüggésbe hozható ezzel a válsággal, ahogy ezt gyakran meg is teszik.

Elterjedt nézet ugyanis a hazai publicisztikákban, hogy Magyarország elrontotta a rendszerváltozást, hiszen máig alacsony a piacgazdaság és a demokrácia elfogadottsága, továbbá vannak rétegek, melyek még mindig visszavárnák a szocializmust.¹ Esetenként arról is olvashatunk, hogy a demokrácia és a kapitalizmus együttes válságának tüneteként teret nyert a populizmus az elmúlt másfél évtized kormányzati politikájában, mind retorika, mind pedig a gazdaságpolitika szintjén. A kormányzat pedig a privatizációt követően újra növeli az állam szerepvállalását a gazdaságban, egyesek pedig egyenesen az állam által vezérelt gazdaság visszatérését vizionálják, melyet a paternalizmus és az önszerveződés hiánya megfelelően legitimál.

Ebből a tágabb közéleti kontextusból kiindulva nyer aktualitást a privatizáció, a bizalom és a populizmus egymásra hatása, mely a fent említett vélt vagy valós jelenségek tudományos vizsgálatára adott módot. Ez a vizsgálódás egyáltalán nem öncélúan történt, hanem azzal a céllal, hogy egy szélesebb keretet adjon a privatizációról szóló diskurzusnak és hozzájáruljon ahhoz, hogy a rendszerváltás óta meghozott kormányzati döntéseket kontextusában és következményeiben egyaránt láthassuk.

ELEMZÉS

Elméleti modell

A fentiek tudatában célom egy elméleti modell felállítása volt, azzal az alapvető hipotézissel, hogy a privatizáció folyamata negatívan hatott a bizalom szintjére és

¹ Ezt némileg alátámasztja: PEW GLOBAL ATTITUDES SURVEY (2009): End of communism cheered but now with more reservations.

ez olyan jelenségek együttesét eredményezte, amelyet populizmusnak nevezünk.² A téma kiterjedtsége megköveteli a széles perspektívát, így a vonatkozó közgazdasági és politikatudományi irodalmat egyaránt fel kellett kutatnom. Így alkottam meg ezt a 27 tényezőző mátrixot, amely a privatizációt, a bizalmat és a populizmust három különböző dimenzióban vizsgálta meg.

	(I) Politológiai dimenzió	(II) Közgazdasági dimenzió	(III) Gazdaságpolitikai dimenzió
Privatizáció	(1) Vita a privatizáció címzettjeiről	(1) Magántulajdon terjedése	(1) Fenntarthatósági prioritások
	(2) Privatizációs-korrupciós ügyek a sajtóban	(2) Átállás a piaci koordinációra	(2) Magánosítás folyamata
	(3) Romló közhangulat	(3) Transzformációs válság	(3) Egyszeri bevételek prioritása a költségvetési kigazdítások érdekében
Bizalom	(4) Legitimációs deficit	(4) Átmenet negatív percepciója	(4) „Tűzoltás” jelensége
	(5) Szabálykerülés sikerének percepciója	(5) Tranzakciós költségek és ellenőrző intézmények számának növekedése	(5) Intézményi bizalom csökkenése
	(6) Rendszerszintű bizalmatlanság	(6) Normaromboló negatív várakozások	(6) Öröki kör beindulása: szabálykövető normák hiánya és bizonytalanság
Populizmus	(7) Vertikális populista sémák	(7) Gazdasági illúziók terjedése	(7) Költségvetési egyensúlytalanságok
	(8) Kényszer a voluntarizmusra	(8) Állami szerepvállalás növekedése	(8) Elmaradó strukturális reformok
	(9) Populizmus kormányzati megjelenése	(9) Nem kiszámítható környezet	(9) Populista retorika megerősödése

1. ábra: A modell összefoglaló táblázata

Ez a három dimenzió három diszciplínát fed: a politikatudományt, a közgazdaságtant és a kettő egy határterületét, a gazdaságpolitikát. A modell az általam alkotott hipotézis értelmében lépésről lépésre bontja le a feltételezett folyamatot, melyen keresztül a privatizáció bizalomvesztéshez, a bizalomvesztés pedig populizmushoz vezetett. Az alábbiakban részletezem, hogy miként épült fel az elméleti modell az egyes dimenziókban.

A modell politológiai dimenziója

A magyarországi privatizáció egyik legfontosabb kérdését képezte a döntéshozók számára, hogy kinek privatizáljanak, hiszen a kedvezményezetttek köre befolyásolhatta

² A populizmus jelenségéről meglehetősen részletességgel olvashatunk: CANOVAN, MARGARET: Populism. New York, 1981, Junction Books, valamint DAHRENDORF, RALF (2007): Acht Anmerkungen zum Populismus

az éppen regnáló kormány politikai támogatottságát. A lakosság azonban elégedetlen volt az eredménnyel és igazságtalannak érezte a privatizációt, ez pedig jórészt a sajtóban megjelent korrupciós ügyekkel is magyarázható. Mindenesetre a közhangulat sokat romlott például a magántulajdon privatizáció következtében történő elterjedése által, és a lakosság szembe fordult a politikai elittel.

Nem csak a politikusok, hanem a napi politikához leginkább közel álló, népképviselői intézmények is bizalomhiánnyal küzdöttek, ami a legitimitáció általános hiányához vezetett. Az a percepció pedig, hogy a korrupció, tisztességtelen magatartás, a szabályok kerülése tesz sikeressé, és hogy a politikai elit a rendszerváltás új lehetőségei ellenére sem segít az emberek jólétén, az új rendszerből való kiábrándulást erősítette.

A populizmus a legitimitációs deficitet kihasználva vertikális sémákat hozott a politikai törésvonalak értelmezésébe. Ezek a sémák jelentek meg a politikai osztály és a gazdasági elit kritikájában is. A populizmus a kormányzattól a lakosság számára hátrányos globális folyamatokkal való protekcionista szembe fordulást, voluntarista politikát követelt. A populizmus sikerét mutatja, hogy a liberális politika rovására a kormányzati politikában végül meg tudott jelenni.

A modell közgazdasági dimenziója

A privatizáció hozzájárult a magántulajdon elterjedéséhez, ami a magyar gazdaság globális integrációját illetően elengedhetetlen volt, továbbá a magántulajdon terjedésével megerősödött a magánszektor is. Az erős magánszektorra szükség volt a piaci koordináció gyors kialakítása érdekében, ugyanis a piaci koordináció nyitotta meg az utat a vállalkozói szellemnek és az innovációknak, amelyek a hatékony piaci működést biztosítják. A hatékonyabb piaci működésre való átállás folyamata azonban a transzformációs válság jelenségét felerősítette, például a foglalkoztatás helyzetén keresztül.

A transzformációs válság eredményeképpen az átmenet percepciója igen negatív volt, ez hozzájárult a bizalom csökkenéséhez (bár a szocializmus öröksége és a várt jólét elmaradása is nagy szerepet játszott ebben). Az alacsony bizalmi szint megnövelte a tranzakciós költségeket és az ellenőrzést végző intézmények számát. Ebből következően a másokkal kapcsolatos negatív várakozások rombolták az erkölcsi normákat, ezért a gazdasági sikerességet a becstelenséggel azonosította a lakosság.

Mivel a lakosság számára nem a szabályok, normák követése volt a fő kritérium, a populisták több teret kaptak, akiknek globális folyamatokkal szembe helyezkedő gazdasági illúziói így jó talajra találtak. Ennek következtében a piacgazdasági normák helyett az állami újraelosztás lakossági igénye érvényesült. A növekedésnek induló állami szerepvállalás a kormányzatot nem racionális, hosszú távú megfontolásokat nélkülöző döntésekre ösztönözte, ez pedig kiszámíthatatlanná tette a makrogazdasági környezetet, hiszen a vállalatok így gyakran nem tudtak hosszú távra tervezni.

A modell gazdaságpolitikai dimenziója

A gazdaságpolitikának elvi célkitűzése volt, hogy a privatizáció során ne csupán az egyszerű bevételsszerzésre törekedjenek, hanem versenyképesebb gazdaság épüljön ki a fenntarthatatlan állami vállalatok értékesítésével, amit magas eladósodottság is in-

dokolt. Ezek a prioritások kevésbé érvényesültek, hiszen a magánosítás folyamata a bevételek jelentős részét felemésztette, valamint az államháztartás folyó kiadásai igényelték a forrást és a költségvetés is gyakran kiigazításra szorult. Így a rövid távú szempontok felülírták a hosszú távúakat.

A rövid távú gazdaságpolitikai szempontok elhatalmasodása odáig vezetett, hogy a gazdaságpolitikában észlelhető tűzoltás felcserélte a hosszú távú tervezést. Ennek a tendenciának hatása az intézményekbe vetett bizalmatlanságon is meglátszott. Az intézményi bizalom alacsony szintje pedig beindított egy bizalmatlanságot erősítő ördögi kört, amelynek első jele a szabálykövető normák hiánya volt, melyből a jelentős bizonytalanság és a rövid távú gondolkodás származott.³

A kormányzat gazdaságpolitikájában a rövid távú szemléletmód dominált, ez pedig költségvetési egyensúlytalanságokat hozott létre. Ugyanakkor népszerű intézkedéseivel a választók megtartására és megszerzésére törekedett, hogy így elkerülje a politikai ingadozásokat. Ennek ára az volt, hogy elmaradtak hosszú távú strukturális reformok, következménye pedig, hogy felerősödött a populista retorika, mely gyengítette a közbizalmat.

	(I) Politológiai dimenzió	(II) Közgazdasági dimenzió	(III) Gazdaságpolitikai dimenzió
Privatizáció	(1) Mihályi 2010 I.	(1) Mihályi 2010 II.: 234-235	(1) Mihályi 2010 I.: 15
	(2) Mihályi 2010 II.: 148-183	(2) Kornai 1993	(2) Mihályi 2010 I.
	(3) Polonyi és Vámai 1994: 79-86	(3) pl. Boda, Laky és Szalai 1999: 20	(3) Báger és Kovács 2004: 136
Bizalom	(4) Györfly 2014: 99-100	(4) Györfly 2014: 127-129	(4) Györfly 2014: 54
	(5) Csepeli, Örkény, Székelyi és Barna 2005: 227-253	(5) Tóth 2009a: 25	(5) Plasser és Ulram 1995: 29-30
	(6) Györfly 2014: 119-120	(6) Tóth 2009a: 28	(6) Györfly 2014: 51
Populizmus	(7) Bozóki 2003b: 136	(7) Györi 2008: 25	(7) Tóth 2009b: 12-19
	(8) Bayer 2008: 41	(8) Bod 2013: 181-184 és	(8) Györi 2008: 45
	(9) Pappas 2013: 9	(9) Muraközy 2008: 167	(9) Tóth 2009b: 18

2. ábra: A modell forrástáblázata (az összefoglaló táblázat alapján megfeleltethető)

Esettanulmányi vizsgálat: A Tocsik-ügy⁴

³ Ez gazdasági mutatóinkon is meglátszott; lásd pl.: CHIKÁN ATTILA: Bizalom és versenyképesség. In: MURAKÖZY LÁSZLÓ szerk.: A bizalmatlanság hálójában. A magyar beteg. Budapest, 2012, Corvina Kiadó, 102-114.

⁴ Az esettanulmány két fő forrása: MIHÁLYI PÉTER: A magyar privatizáció enciklopédiája, Budapest, 2010, Pannon Egyetemi Kiadó és az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének közös kiadásában. I. és II. kötet, valamint ZOLNAY JÁNOS: A Tocsik-botrány In: Beszélő, 1996, 5. évf. 7-8. szám

Miután felállítottam a modellt, két esettanulmánnyal illusztráltam azt; a Tocsik-ügygel, valamint a Malév rendszerváltás utáni történetével. Az elméleti modell baloldalon a Tocsik-ügyet alkalmaztam, hiszen annak főleg politikatudományi vonatkozásai voltak, a középső oszlopban érthető okokból a Malév esetét. Mivel mindkét esettanulmánynak volt gazdaságpolitikai vonatkozása, a jobboldali oszlop illusztrálása során mindkettő esetet fel tudtam használni.

A belterületi földek privatizációjánál az alapproblémát a privatizáció címzettje jelentette, ugyanis az önkormányzatok szívesen elfogadták az ingatlanokat, de kérdés volt, hogy kihez kerüljön az azokat terhelő adósság. Míg egy vállalat esetében jó eséllyel közvetlen megegyezésre törekedtek volna, az önkormányzatok külön-külön beperelték az államot, amiért az a felgyülemlett adósságot rá akarta terhelni a már privatizált ingatlanokra. A peren kívüli megegyezéshez tanácsadókat fogadtak, akik többmilliárdos juttatás fejében mindegyik felet kielégítő megoldást találtak. Miután a sajtóban kirobbant az elsősorban privatizációs-korrupciós ügyet fedő Tocsik-botrány, a pénzügyi visszaélésekkel kapcsolatban borúlátóbb lett a közvélemény, így végső soron megromlott a közhangulat is.

A közvélemény túlnyomó része felelősnek tartotta a kormányt az esetért, így megromlott a kormány megítélése, ami legitimációs problémákhoz vezetett. A kormányt is érintő közéleti botrányt bírósági per követte, melyben azt vizsgálták, hogy csak egy jogszabályi rést használtak-e ki az érintettek, vagy tényleges jogsértés is történt. Mindenesetre az, hogy a szabályok kijátszása útján milliárdokat szereztek egyesek, a szabálykerülés sikerességének percepcióját erősítette. Érdekes módon az összes parlamenti párt korrupciós indexe romlott a Tocsik-ügy következtében⁵, holott az ellenzék nem lehetett közvetlen kapcsolatba hozni az ügygel, ez pedig arra utalt, hogy a bizalmatlanság az egész politikai rendszert érintette.

A sajtó által megalkotott "tocsikolás" kifejezés, mint a politikai osztály korrupst magatartásának megbélyegzése, egy vertikális sémát jelölt, mely szembeállítja a népet az elittel, ez pedig a populizmus fő ismérve. Az ellenzék ennek a tematizálásnak szellemében vizsgálóbizottság azonnali felállítását követelte a korrupció kivizsgálására. A politikai beavatkozásra nem feltétlenül lett volna szükség, mert az ügy jogi úton egyébként már folyt, valamint a parlamenti vizsgálóbizottságok hatékonysága igen alacsony. A kormányzat azonban végül ellenzéki nyomásra beszállt a játékba, és a további népszerűségvesztés megelőzésére nyilvánosan elhatárolódott a Tocsik-ügytől.

Esettanulmányi vizsgálat: A Malév esete

Láthattuk, hogy miként működik a modell logikája politológiai dimenzióban. Folytasuk most táblázat jobb oldalával, azaz a gazdaságpolitikai dimenzióval a Malév esetével illusztrálva!

A fenntarthatatlan állami vállalatok értékesítése elengedhetetlen volt egy versenyképesebb gazdaság kiépítéséhez, ezt a gazdaságpolitikai célt szolgálta a Malév privatizációja. A probléma akkor jelentkezett, amikor ezt a prioritást felülírta az államháztar-

⁵ MEDIÁN (1996): A Tocsik-ügy: A korrupciós ügyek és a pártok a közvéleményben

tás és a költségvetés aktuális állapota. Így történt, hogy a nagyobb nevű, tőkeerősebb, valamint megbízhatóbb Lufthansa helyett a jelentősebb összeget kínáló olasz Alitalia légitársaságot választották az 1992-es privatizációnál. Az Alitalia nemhogy a Malév finanszírozását, a piaci versenyt sem bírta, így az államnak vissza kellett vásárolni a részvényeket 1997-ben.

3. ábra: Az intézményi bizalmatlanság ördögi köre: Nem tartjuk be az unió előírásokat, a kormányzat inkább csak a vállalat megszűnését előzi meg időlegesen, ezért senki nem akar a vállalatba investálni és így termeli újra magát a bizalmatlanság.

Hogy a veszteséges vállalat bedőlését rövid távon elkerüljék, az állam tűzoltó jelleggel újra és újra hitelt folyósított a Malévnek, mindezt úgy, hogy a beavatkozás szembe ment az európai joggal. Az intézkedések elriasztották a beruházásra alkalmas vállalatokat, akik egyre kevésbé bíztak az állam megoldási javaslataiban, így öt sikertelen magánosítási kísérlet történt 2006-ig. A kötelezettségszegési eljárás pedig elindult eközben a jogellenes finanszírozás miatt, így egyre égetőbb volt, hogy új tulajdonost találjanak a Malévnek.

A Malév finanszírozása hatalmas pénzeket emésztett fel, amely az állami költségvetést terhelte abból a célból, hogy megőrizték a munkahelyeket, amelyeket a vállalat jelent. A költségeket pedig senki nem akarta teljesen átvállalni, még az oroszok sem, akik csekély 200 millióért megvették a légitársaságot. Mivel tizenhét év alatt sem történt meg a vállalat racionalizálása, strukturális reformja, az eladósodott vállalat veszteségei egyre csak növekedtek, az Európai Bizottság pedig az állami támogatások visszafizettetésére szólította fel a kormányt. A válságos helyzetben felerősödő populistá retorika az elit korrupciójával, valamint a munkahelyek elvesztésével riogatott és azt az alternatívát kínálta, hogy az állami szerepvállalás megoldja majd a problémát. A Malév 2012-es visszaállamosítása azonban csak arra volt elég, hogy az állam számolja fel a céget.⁶

Összegzés

Egyáltalán nem akarok beállni abba a sorba, amely az elrontott rendszerváltás című víziót igazolja a privatizáció kevésbé szerencsés esetein keresztül. Az alacsony bizalmi

⁶ Budai Gyula (2012) kormányjelentése összevetve Tátrai Miklós (2012) értékelésével nagyszerűen tükrözi, hogy mennyire nem egyértelmű, hogy ki a Malév csődjének fő felelőse

szint, a populizmus és megannyi, ezekhez kapcsolódó probléma ugyanúgy jellemez minket, mint a kelet-közép-európai államok többségét.

Kutatásom azonban számos kérdést vet fel. A kérdések első csoportja arra irányul, hogy *miben hibáztunk*, a másik csoportja, hogy *mit lehet kezdeni a helyzettel most*.

Miért nem tudták elkerülni a korrupciós ügyeket? Hogyan lehetett volna kezelni a lakosság demokratikus rendszerből való kiábrándulását? Miért nem tudták csökkenteni az átmenet negatív percepcióját? Ki a felelős a hosszú távú megfontolások elvetéséért? Miként kellett volna a transzformációs válság közepén megtartani a költségvetési egyensúlyt?

Hogyan lehet visszaszerezni a népképviselői intézmények legitimitációját? Le lehet-e győzni a vertikális populista sémákat? Szembe kell-e szállni az újraelosztás lakossági igényével? Milyen eszközökkel lehet eloszlatni a gazdasági illúziókat? Hogyan szálljon ki a kormányzat az intézményi bizalmatlanság ördögi köréből? Meg lehet-e tartani a választókat strukturális reformok elvégzése közben?

Kutatásom csak korlátozott mértékig volt képes alátámasztani a felvázolt modellt, mivel csupán két esettel illusztrálta azt. Nyilván bővebb terjedelmű munkát igényel, de a modell összefüggésrendszerének jelentőségét és mértékét fel lehetne mérni számosabb eset vizsgálatával. Ha a modell széleskörűen alkalmazhatónak bizonyul, akár közpolitikai döntések során is felhasználható lehet.

Ha nem a kutatás egészét tekintjük, hanem rész témákra bontjuk, akkor az általam által leírtak felhasználhatók például a privatizáció témakörében készülő, politikatudományi munkákhoz. A bizalom kutatásában az állampolgári attitűdök kormányzással való összefüggéseinek feltárásához jelenthet segítséget a megközelítésmódom. A populizmus fogalmának normatív és leíró használatának elkülönítése véleményem szerint ma is kihívást jelent a populizmus kutatóinak, munkám az ilyen igénnyel vizsgálódó kutatók számára talán szintén felhasználható.

Kutatásom célja az volt, hogy egy olyan értelmezési keretet adjak, mely hozzájárul az általam érintett közpolitikai kérdések tudományos rendszerezéséhez, melyeket sokszor egydimenziósan, egy diszciplínát, egy problémakört tekintve látunk. Azt a következtetést vontam le, hogy az elméleti keretnek, amelyet alkottam, van valóság-alapja, tehát vizsgálható, ahogy a két esettanulmány is illusztrálta ezt. Mindez azt jelzi, hogy érdemes tovább tanulmányozni a privatizáció, bizalom és populizmus kérdéskörét ebből a perspektívából.

Irodalom

- BAYER JÓZSEF: A populizmus kísértése az új demokráciákban In: CSEFKÓ FERENC és HORVÁTH CSABA (szerk.): A demokrácia deficitje, avagy a deficit-es hatalomgyakorlás., Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar – Pécs, 2008, PTE ÁJK: Pécs-baranyai Értelmiségi Egyes, 39-52.
- BÁGER GUSZTÁV és KOVÁCS ÁRPÁD: Privatizáció Magyarországon. Budapest, 2004, ÁSZ Fejlesztési és Módszertani Intézet.
- BOD PÉTER ÁKOS: Válság, populizmus és a szociális piacgazdaság újralfelfedezésének esélye, In: Magyar szemle 2013/5-6., 179-188.
- BODA DOROTTYA, LAKY TERÉZ ÉS NEUMANN LÁSZLÓ: A privatizáció foglalkoztatási hatásai. Számadás a táleltumról sorozat. (Laky Teréz kivonata), Budapest, 1999, ÁPV RT. <http://people.mokk.bme.hu/~kornai/laky/Cikk/szamadas.pdf> Letöltve: 2015. április 15.
- BODA ZSOLT ÉS MEDVE-BÁLINT GERGELY: Intézményi bizalom a régi és az új demokráciákban. In: Politikatudományi Szemle 2012/2. 27-54.
- BOZÓKI ANDRÁS: Politikai ideológiák In: GALLAI SÁNDOR ÉS TÖRÖK GÁBOR (szerk.): Politika és politikatudomány, Budapest, Aula, 2003, 94-146.
- BUDAI GYULA (2012): Malév Magyar Légiközlekedési Zrt. privatizációja http://elszamoltatas.kormany.hu/download/6/59/20000/mal%C3%A9v_%C3%B6sszefoglal%C3%B3jelent%C3%A9s.pdf Letöltve: 2015 április 15.
- CANOVAN, MARGARET: Populism. New York, 1981, Junction Books
- CHIKÁN ATTILA: Bizalom és versenyképesség. In: MURAKÖZY LÁSZLÓ szerk.: A bizalmatlanság hálójában. A magyar beteg. Budapest, 2012, Corvina Kiadó, 102-114.
- CSEPELI GYÖRGY, ÖRKÉNY ANTAL, SZÉKELYI MÁRIA ÉS BARNA ILDIKÓ: "Sikervakság: szociálpszichológiai akadályok a piacgazdasághoz vezető úton Kelet-Európában" In: KORNAI JÁNOS, ROTHSTEIN, BO ÉS ROSE-ACKERMAN, SUSAN (szerk.): Tisztesség és bizalom a poszt-szocialista átmenet fényében: A társadalmi bizalom megteremtése a poszt-szocialista átmenet időszakában, Budapest, 2005, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 227-253.
- DAHRENDORF, RALF (2007): Acht Anmerkungen zum Populismus <http://www.eurozine.com/articles/2007-09-18-dahrendorf-de.html> Letöltve: 2015. április 15.
- GYÓRFFY DÓRA: Bizalom és gazdaságpolitika: Fejezetek az euró történetéből. Budapest, 2014, Doktori Értekezés (Az értekezés angol nyelvű eredetije: DORA GYORFFY: Institutional Trust and Economic Policy, Budapest; New York: CEU Press)
- GYŐRI GÁBOR: Populizmus és kormányzás, Budapest, 2008, Demos
- KORNAI JÁNOS: A szocialista rendszer: Kritikai politikai gazdaságtan, Budapest, 1993, HVG, 430-483.
- MEDIÁN (1996): A Tocsik-ügy: A korrupciós ügyek és a pártok a közvéleményben <http://median.hu/object.a98d703b-023c-44ff-b678-d2847aa3b603.ivy> Letöltve: 2015 április 15.
- MIHÁLYI PÉTER: A magyar privatizáció enciklopédiája, Budapest, 2010, Pannon Egyetemi Kiadó és az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének közös kiadásában. I. és II. kötet
- MURAKÖZY LÁSZLÓ: Magyarország felemelkedése és hanyatlása. In: Közgazdasági Szemle 2008/1 <http://www.epa.hu/00000/00017/00145/pdf/05esmurakozypdf.pdf> Letöltve: 2015 április 15.

- PEW GLOBAL ATTITUDES SURVEY (2009): End of communism cheered but now with more reservations. <http://www.pewglobal.org/2009/11/02/survey-methods-39/>, <http://www.pewglobal.org/2009/11/02/chapter-4-economic-values/>, valamint <http://www.pewglobal.org/2009/11/02/chapter-3-evaluating-democracy/> Letöltve: 2015 április 15.
- PLASSER, FRITZ és ULRAM, PETER: Demokratikus konszolidáció: Kelet-Közép-Európában: Politikai bizalom és rendszertámogatottság. In: Politikatudományi Szemle 1995/1., 21-42.
- POLONYI GÁBOR és VÁRNAI GÁBOR: Privatizáció. Tények és vélemények. Budapest, 1994, Tárki – ÁVÜ
- PAPPAS, S. TAKIS: Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and Post-Communist Hungary. Government and Opposition, 2014, 49 (1), 1-23.
- TÁTRAI MIKLÓS (2012): Vakrepülés, zuhanás: a Malév csődjének története, Egek ura blog http://egekura.nolblog.hu/archives/2012/02/13/Vakrepules_zuhas_a_Malev_csodjenek_tortenete_-_Tatrai_Miklos_irasa/ 2015. Április 15.
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: "Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságerzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében." A "Gazdasági felemelkedés társadalmi-kulturális feltételei" című kutatás zárójelentése. Budapest, 2009, Tárki. http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_elemzeszaro_toth.pdf. Letöltve: 2015. Április 15.
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: Váltoállítás: szemléletváltás és megvalósítható intézményi reformok egy fenntartható növekedési pálya érdekében, zárótanulmány, Budapest, 2009, Tárki <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b252.pdf> Letöltve: 2015 április 15.
- ZOLNAY JÁNOS: A Tocsik-botrány In: Beszélő, 1996, 5. évf. 7-8. szám <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-tocsik-botrany> Letöltve: 2015. április 15.

